

MILOMIR MARIĆ

DECA KOMUNIZMA

Knjiga koja je promenila sve!

2

KULTNI
JUGOSLOVENSKI
BESTSELER

LJUDI NOVOG DOBA

MILOMIR MARIĆ

**DECA
KOMUNIZMA**

2

L J U D I N O V O G D O B A

Laguna

KNJIGA II

LJUDI NOVOG DOBA

SADRŽAJ

ŠIŠANJE U BRČKOM (Mihailo Švabić)	9
ČOVEK BEZ SUMNJE (Radovan Zogović)	19
NJEGOŠ NA KNJIŽEVNOJ LEVICI (Stefan Mitrović)	61
SLIKAR NOVOG DOBA (Božo Ilić)	75
KUĆA NA DVA SPRATA (dr Vladimir Dedijer)	87
STRADANJE PEŠAKA U SAOBRAĆAJNIM NESREĆAMA (Hebrangov krunski svedok)	97
UDBA SVE DOZNA (Borivoj Viskiće)	121
ZVEZDA NA LOVĆENU (Božo Ljumović)	133
BORAC ZA SVETSKU REVOLUCIJU (dr Mirko Marković)	149
ZAUZDAVANJE 'AJDUKA NA KORDUNU (Ćanica Opačić)	197
DRUGI ŽIVOT (dr Blagoje Nešković)	209
LIČNE DRAME PROLETERA (Ljubodrag Đurić) . .	231

RUSKA SALATA (Veljko Mićunović)	245
TAJNA NEISPRIČANE PRIČE (Koča Popović)	265
ATOMSKA BOMBA IZ VINČE (dr Ivan Supek)	281
LEGENDA O DONATORU (Ante Topić Mimara)	299
PRVOBORCI IZ ŠEZDESET OSME	351
VELIKI MITING (Ljubiša Ristić)	367
SVLAČENJE DRUGARICE PAROLE (Dušan Makavejev)	383
REVOLUCIJA U MRAKU (Želimir Žilnik)	391
MUČNE OSAMDESETE (Bezazleni revolt potomaka: narkomani, hipici, pesnici, rokeri, maljčiki, Crvene brigade)	421
PUKOVNIK IMA KOME DA PIŠE (Radisav V. Filipović)	481
KAKO SMO IZAŠLI IZ MODE (Aleksandar Joksimović)	491
<i>O autoru</i>	505

ŠIŠANJE U BRČKOM

Pitao sam Mihaila Švabića kako je izmislio i organizovao naše prve omladinske radne akcije.

Imao je šesnaest-sedamnaest godina kad je uzeo učešća u jednom kafanskom razgovoru o politici u predratnom Arandjelovcu. Otvoreno se, i bez pitanja, deklarirao za revoluciju. Bezuspešno su ga odvrćali snagom vojske. „Ma, kakva vojska, to su radnici i seljaci u vojničkim uniformama! Kad bude došlo vreme oni će oružje okrenuti protiv buržoazije“. „A kralj?“, pitao ga je zapanjeni otac. „Kralja ćemo d’ubijemo!“ Pukla je šamarčina: „Ti d’ubiješ kralja, božija ti majka!“

Ovaj smeli istup Mihaila Švabića protumačen je vrlo izraženim hajdučkim poreklom. Deda po majci mu je bio otpadnik od monarhije i njenih zakona.

Dok je bio na robiji, Švabić je, u odsustvu, na Šestoj zemaljskoj konferenciji SKOJ-a 1940. u Zagrebu izabran za člana CK, a na kraju druge ratne godine u Bihaću postao član sekretarijata.

Posle oslobođenja bio je rukovodilac različitih rangova.

„Još dok smo bili u Bosni voleo sam radne akcije, iako se njima CK SKOJ-a nije neposredno bavio. Davali smo samo liniju i direktive, a prva prava jugoslovenska radna akcija bila je tek izgradnja pruge Brčko–Banovići.

U sekretarijatu smo radili po sektorima. Moj je bio: radnička omladina i radne akcije. Ideja za saveznu radnu akciju proizašla je iz jednog obilaska lokalnih radnih akcija u Vojvodini. Istovremeno, spremali smo neki izveštaj i stavili radne akcije na plenum USAOJ-a. Moje zaduženje bio je taj referat i kad sam sve sabrao, ispalo je stotine hiljada radnih dana, hiljade omladinaca. Palo mi je na pamet da se sve to skupi na jedno mesto i napravi nešto veliko, što će da ostane. Inače, ovde opravljen most, onde zakrpljena škola. Sve su to bile akcije pojedinačno malog značaja i jedva da će biti upamćene. Mislio sam: kad već radimo, daj da bude nešto veliko! U vreme kada porušena pruga Beograd–Zagreb još nije bila opravljen, kad je bilo uništeno i ono malo puteva i pruga i kad je glavna parola bila obnova zemlje, mi smo rešili da pravimo novu prugu. U vladi je došlo do velikog otpora. Prvo – trebalo je dosta para!

Međutim, Tito nas je podržao. Video je u omladinskoj inicijativi nešto više od samog materijalnog efekta. Tako smo počeli izgradnju pruge Brčko–Banovići.“

„Otkud baš ta relacija?“

„Tražili smo šta ćemo da radimo. Važno je bilo samo da bude nešto veliko: ekonomska, ali iznad svega – politička akcija. Direkcija za gradnju u Ministarstvu železnica nam je, zavisno od objekta, tražila pedeset, sto ili hiljadu omladinaca. Pitao sam treba li negde pedeset hiljada. Odmahivali su glavom i bilo mi je jasno da na obnovi ne može da se izvede takav poduhvat. Imali smo ideju da napravimo jedan sanatorijum.

Planina Zlatar mi je u sećanju ostala još iz ratnih dana. Bili smo u neprilikama, ali sam i tada mislio kako je to lepo mesto za sanatorijum. Jedan član našeg odeljenja dobio je zadatak da po snegu ode na Zlatar i obiđe teren. Pokazalo se da ni izgradnja sanatorijuma ne može da zaposli željenu armiju omladinaca. Tražili smo onda neke poduhvate u rudarstvu, ali nije išlo.

Ideju da se napravi pruga od Brčkog do Banovića i omogućći optimalna eksploatacija uglja čuo sam od pomoćnika ministra rudarstva Tadije Popovića. Da li je on to smislio ili neko drugi, ne znam. Uglavnom, saglasili smo se da je to objekat koji zadovoljava naše potrebe, iako smo svuda nailazili na nevericu. Gde, kako i čime za pet-šest meseci da napravite prugu? Zna li vi uopšte šta je pruga?

Stvarno, pojma nismo imali!“

„Od vas se niko nije razumeo u važeće standarde za građenje pruga, niti u železničku problematiku?“

„Ma jok! Pre rata sam negde pročitao vest da su Rusi u Sibiru sa 200.000 ljudi za četrnaest dana napravili grandiozno dugačak kanal. Računao sam: pruga je duga dvadeset kilometara i ako se bukvalno na svakih deset metara stavi dovoljno ljudi, može da se napravi za deset dana. To mi je bila glavna argumentacija, a inženjeri su se smejali. Moram da kažem da je samo Milenko Jakovljević, ondašnji pomoćnik ministra saobraćaja, u nas donekle imao poverenja, pa je pravio neke predračune. Doduše, mnogo smelije i optimističnije nego što se posle u realizaciji pokazalo. Na kraju, naišli smo na razumevanje i samog Tita. Rato Dugonjić ga je, kao sekretar CK SKOJ-a, redovno izveštavao.“

„Niste lično sretali Tita u to vreme?“

„Ne. Viđao sam ga svakako, ali nisam ja s njim razgovarao na tu temu. Vezu je održavao Rato preko Đilasa, koji je u Politbirou bio zadužen za rad sa omladinom.

Oni koji su rukovodili privredom – predsednik planske komisije Andrija Hebrang – bili su žestoko protiv. Ako se isključi politički momenat, potreba mobilizacije omladine i nužan prelazak s ratnih na mirnodopske zadatke, bilo je stvarno besmisleno praviti novu prugu, kad već stare nismo opravljali. Na sve otpore odgovarali smo još jačim pritiskom. Na nekom plenumu USAOJ-a na svoju ruku smo proglasili da pravimo veliku omladinsku radnu akciju. Tito je u novogodišnjoj poruci pozvao omladinu da radnim akcijama pomogne obnovu zemlje i mi smo svoju nameru protumačili ostvarenjem te njegove ideje. Na plenumu USAOH-a bio sam delegat Centralnog odbora i lepo smo se dogovorili da se u rezoluciju unese da će se toliko i toliko brigada iz Hrvatske uputiti na izgradnju pruge Brčko–Banovići, iako još nismo bili ni blizu usvajanja odluke da se pruga gradi. I u Ljubljani smo isposlovali nešto slično.“

„Kako je bilo sa brigadirima? Jeste li se morali pozivati na autoritet CK SKOJ-a ili su dobrovoljno pristajali?“

„Samo najbolji omladinci, koji su to zaslužili radom na lokalnim akcijama, mogli su da dođu na centralnu. Tako to nije bila prisilna, nego pre nagradna mobilizacija.“

„Nikakvog zabušavanja, pretpostavljam, nije bilo?“

„Ma hajte! Ne može se zabušavati kad se svi takmiče ko će više i ko će bolje. Za sitnu nedisciplinu se odlazilo na četnu konferenciju. To je bilo ubistveno. Ako se nešto krupnije zgreši, ide se kući. Vratiti se kući, isteran s radne akcije – to je bila bruka od koje veća nije mogla ni da se zamisli.“

„Ne verujem da je baš sve išlo tako glatko?“

„Razume se, bilo je i problema. Nisu hteli da se šišaju! Nisu im, zapravo, ni bile duge kose. Normalne. Ali lekari su tražili obavezno šišanje do glave, jer je postojala opasnost od epidemije tifusa, a i zbog vašiju.

U vrlo lošim smeštajnim uslovima skupilo se nekoliko desetina hiljada ljudi i jedna od glavnih mera zdravstvene predostrožnosti bilo je šišanje i zaprašivanje DDT-om. Neke brigade su lako pristajale, al' neke nisu htele ni da čuju. Slovenačke brigade su čak istakle svoje parole. Devojke su vikale: 'Ne damo da se naši momci šišaju!' Govorili su kako kod njih nema vašiju. Došla je jedna brigada iz Bihaća, izraziti ustanički kraj, a rat je tek bio završen. I neće da se šišaju! Ide prvo Batrić Jovanović da ih ubeđuje. Ne vredi, vrati se. Ide onda Ico Blanuša, koji je bio komandant glavnog štaba. Počeo je pravi bunt, revolt. A mi smo se svi bili ošišali..“

„Za primer?“

„Za primer, nego šta! Nije bilo napred, nego za mnom!... Vidim uzbuna, odem na stanicu u Brčkom, vri nezadovoljstvo. Popnem se na neku ogradu, skinem kapu da vide da sam ošišan i kad se masa utišala, otprilike ovoliko sam im rekao: 'Ja sam član CK SKOJ-a. Naređenje je da se iz zdravstvenih razloga svi brigadiri šišaju. Ajde skojevci napred na šišanje!'

Nastala je tišina. Skojevac je ko vojnik, gore od vojnika. Fanatik. A sada se javlja CK SKOJ-a i traži od njega da se ošiša. Samo da je neko uzviknuo: 'Ua!', verovatno bi to masa prihvatila. Tek, jedan se javi: 'Pa kad nam naše rukovodstvo kaže: ajde!' I sede, bilo je jedno dvadeset brica s mašinama, prođe prva mašina, ukaza se beli trag preko glave i nastade smejurija. Počeše da se otimaju ko će pre da se ošiša.“

„Koliko je bilo brigadira?“

„Negde oko šezdeset hiljada, ako ne i celih osamdeset. Sad se više ne sećam. Znam samo da smo morali dovesti pedeset odsto više omladinaca od prvobitnog plana. Radni problemi su bili u tome: kako sve to savladati goloruk. Zatim, smeštaj. Nismo imali ni šatora, ni baraka. Pa odbrana od bandi! Rat

je završen u maju 1945, a mi smo nepunu godinu kasnije započeli radove. Bandi je bilo i ustaških i četničkih.

Upali su nam u jednu brigadu u Bukviku, izudarali neke devojke i odneli pisaću mašinu. Plašili smo se da ne dođe do nekih ubistava, pa smo zamolili Generalštab da nam pošalje po deset pušaka i puškomitraljez na brigadu i po jednog podoficira, jer ćemo da organizujemo predvojničku obuku. Počela je pucnjava okolo. Jednom je napadnut kamion uprave gradilišta i ubijen šef obezbeđenja, kad je preko Majevice išao za Bukinju, ali u brigade više nisu smeli da nam upadaju.“

„Na koliko su se menjali brigadiri?“

„Smena je bila dva meseca. Veliki broj se vraćao i u treću smenu. To je tek bio ponos. Dolazio je kao ratnik, prvoborac.

Radovi su počeli 1. maja 1946, jer je odluka o gradnji pruge doneta samo mesec i po pre početka radova. Projekti, smeštaj, ishrana, zdravstvena zaštita, sve do pošte, našeg lista i radija, imali smo radio-stanicu, sve je držala omladinska organizacija. Akcija je trajala do 7. novembra. Dakle, šest meseci.“

„Nije bilo bolesti i tako tih stvari?“

„Na pruži Šamac–Sarajevo bila je velika epidemija tifusa, dizenterije i, nažalost, desetak mrtvih. Na Brčko–Banovići nismo imali epidemija. Nesreća je bilo, ali ne na radu. Saobraćajnih nesreća, ispadanja iz kamiona, nediscipline, sve do kupanja i davljenja u reci. Brigadiri su se kladili ko će se prvi popeti na banderu: pobednik je poginuo od udara struje. Jedan brigadir se popeo na neku gomilu naslaganog kamena ispod dalekovoda i motkom dirao žice sve dok nije pao mrtav. Dolazili su uglavnom sa sela i električna struja ih je izazivala kao vanzemaljsko čudo.“

„Ko je bio komandant omladinske radne akcije Brčko–Banovići?“

„Ja sam rukovodio ispred CK SKOJ-a i mnogi su ubeđeni da sam bio komandant. U stvari, postojao je štab omladinskih radnih brigada, a komandanti su bili Ico Blanuša, Batrić Jovanović, Borivoje Jevtić. Na Brčko–Banovići sam bio pomoćnik načelnika uprave za gradnju pruge, načelnik je bio Anton Hjubner, jedan inženjer sa železnice.“

„Kao ovlašćeni politički poverenik, vi ste verovatno smišljali parole u stilu: 'Mi gradimo prugu, pruga gradi nas'?“

„Mnoge parole su spontano nastajale. Neko bi ih smislilo, a ako su bile uspele, one su se primile. Mi smo u CK SKOJ-a smišljali druge parole. Na primer: 'Stara guma – nova obuća!' I to je bila jedna od akcija našeg odeljenja. Skupljali smo stare gume, hartiju. Trebalo je da rade fabrike, a uvoza sirovina nije bilo.“

„Dokle ste se bavili radnim akcijama?“

„Do kraja 1949. godine. Izašao sam iz CK, nisam više bio omladinac i dobio sam nove poslove i zadatke. Izabran sam za ministra građevinarstva Srbije, onda sam otišao za sekretara Gradskog komiteta Partije Beograda, pa sam se u srpskoj vladi bavio budžetom i finansijama. Kasnije i investicijama. Postao sam potpredsednik vlade za privredu.“

„Jeste li se dovoljno razumeli u stvari za koje ste bili glavni i odgovorni?“

„Ni za šta ja stručnjak nisam bio, ali za sve sam učio i pitao one koji znaju.“

„U tom periodu bilo je sigurno i ljudi koji nisu hteli da slušaju stručnjake i samouvereno su radili ono o čemu najčešće nisu imali pojma?“

„Da vam nešto kažem. U mogućnost izgradnje pruge Brčko–Banovići verovao je u Jugoslaviji bukvalno jedan jedini inženjer. Svi drugi mislili su da je to utopija, naivna fantazija. Ovome Hjubneru, kad je primio zadatak i izašao iz

kancelarije ministra železnice, jedan stari inženjer je rekao: 'Jesi li ti lud, to će deca da se igraju! Na tome će da propadnu, a ti ćeš da ideš na robiju!'

Stručnjaci su, zapravo, bili nerealni. Okvir njihove realnosti kretao se u onome što su oni dotle znali. Stari iskusni inženjer, koji je pre rata gradio pruge, poručio je da će nas poljubiti tamo gde nas ni majka nije ljubila, ako prugu Brčko–Banovići ikada završimo. Posle mu je neko od naših, pošto su radovi odmakli, napisao pismo u kome ga je pitao da li da se kupamo ili može i bez toga. Ono što je mnogima izgledalo kao avantura nestručnjaka, zasnovana isključivo na želji za nekom brzom političkom afirmacijom, pokazalo se kasnije sasvim realnim.“

„Na otvaranju pruge Brčko–Banovići sigurno je bilo kao posle ratne pobeđe?“

„Nego šta! Prošli smo prvim vozom, natovarenim ugljem u Banovićima, došli u Brčko, odakle je voz posle mitinga ispraćen za Beograd. Na železničkoj stanici opet nas je na mitingu čekala masa sveta. Veliki grumen uglja, koji je tokom celog puta stajao napred na lokomotivi, odneli su u Beli dvor da ga poklonimo Titu.

Zadatak je izvršen!

A pred kraj septembra bile su počele kiše. Kako nisu napravljeni potporni zidovi, zemlja je krenula s jedne i s druge strane na tunelu na prevoju Kiseljak i zaravnila ga. Bila je to prava tragedija. Ako ne prođemo prvim vozom i ne donesemo grumen uglja kako smo obećali, ko će poverovati da je pruga uopšte napravljena. Pogotovu što je ionako bilo mnogo priča da je sve propalo. Razne je bande još bilo, to je 1946. godina. Nismo mi ni stigli celu prugu da završimo, bilo je ručeva. I na auto-putevima ih danas ima. To su neprijatelji koristili da godinama pričaju kako je sve zatrpano i kako

od pruge nema ništa. Nije bila u pitanju samo omladinska čast: to je prvi veliki poduhvat nove Jugoslavije. Svet se pitao da li će Tito, koji je tako hrabro vodio partizane, umeti da organizuje državu.

I pojavio se tada problem tih dvesta metara zatrpanog tunela na Kiseljaku. Prebacili smo minersku brigadu sa najvećeg tunela na Majevidi. U leto je probušen i ja sam odmah na zboru rekao da Majevidica više nije brdo, nego rupa. Bio sam bolestan od gripa, kad sam čuo kako mi ispod prozora jedan inženjer dovikuje: 'Majevidica više nije devojka!'

Tako je bilo.“

ČOVEK BEZ SUMNJE

Nekome je očigledno odgovaralo da ceo socrealistički književni pravac kod nas i vreme bespogovornih diktata Agitpropa na kraju svali na leđa Radovana Zogovića. Iako se pouzdano zna da ništa od toga nije istina, veruje se da je baš on, i samo on, prvih posleratnih godina uletao s revolverom i zatvarao slikarske izložbe, zabranjivao i palio sumnjive knjige i nameravao da strelja Krležu.

Uoči rata, Zogović je u Beogradu rekao svom prijatelju Nikoli Petroviću: „Mi smo kao Partija praktično već u neku ruku vlast u ovoj zemlji.“

Zapravo je to razgovor progonjenog i otpuštenog profesora književnosti i nepoznatog inženjera. Partija i stalno nadolazeća snaga naprednog pokreta maglila im je ili osvetljavala vidike. Njihov život je odavno prestao biti njihova privatna stvar.

Radovan se vojnički disciplinovano borio za čistoću i idejnu higijenu kulturnog fronta, a Nikola je čak i u Moskvu putovao kao Titov specijalni kurir.

Podjednako je Zogović bio u pravu – i nije – kad se pravdao da on u staroj Jugoslaviji nije bio nikakav književni arbitar, ni redar, već jedan od hiljade bespomoćnih, gladnih, iz službe isterivanih, životno ugroženih, cenzurisanih, zabranjenih, hapšenih, mučenih, osuđivanih i u rodno mesto proterivanih. S druge strane, mesto u Agitpropu Pokrajinskog komiteta Partije za Srbiju davalo mu je takav značaj da su od njega zazirali i pisci sa sabranim delima, visokim prihodima, uspešnim diplomatskim karijerama i solidnim porodičnim rentama i apanažama.

On je određivao moralno-političku podobnost svih onih časnih patriota koji su u tim dramatičnim i prelomnim godinama jedinu šansu videli u radikalnom skretanju ulevo. Kao i Gorki, komunističku partiju je smatrao prosto božjom voljom i uzdizao je do neprikosnovenog „razuma zemlje“. U partijskim vrhovima za njega se govorilo da je možda prgave naravi, isključiv i prek, ali – pravi, ubeđeni komunista.

Apsolutno je čistog klasnog porekla.

Rođen je u selu Mašnici (Gornje Polimlje), u kući sa zemljanim podom, bez stakala i s razapetom jarećom kožom na prozorima. Od nepismene majke i oca s jednim završenim razredom osnovne škole. Četiri razreda niže gimnazije Radvan je završio u Beranama (Ivangrad), udaljenim trideset dva kilometra od njegovog sela. Nekoliko puta mesečno prelazio je taj put pešice, da bi ga majka oprala, okrpila i spremila mu zavežljaj hrane.

Njegov prvi kontakt s literaturom bile su narodne junačke pesme, koje je slušao izvorno od guslara. Po ugledu na njih, vrlo rano je počeo da piše rodoljubive stihove u desetercu. Videvši ih odštampane u đačkim glasilima, dao se na beleženje i skupljanje narodnih umotvorina iz svog kraja. Prvi pisac koga je zapazio bio je Ivo Andrić, pošto mu je do ruke

slučajno došao *Srpski književni glasnik*, s pripovetkom *Čorkan i Švabica*. Za Krležu nije čuo sve do viših razreda gimnazije.

U međuvremenu, porodica mu se preselila u Peć. Tamo je u osmom razredu isteran iz gimnazije zbog uvrede popova u jednom pismenom zadatku. Iz neobjašnjivih razloga nije mu se ništa desilo kad je na sletu srednjoškolskih literarnih družina iz cele zemlje u Skoplju, pet meseci posle uvođenja Šestojanuarske diktature, javno ustao protiv slanja pozdravnog telegrama kralju Aleksandru i tražio da se novac za to namenjen da ubogoj biblioteci tetovske gimnazije.

I Radovan Zogović je u mladosti prilično lutao, nalazeći sebe čas kao monarhistu, republikanca ili anarhistu. U jednom vinogradu pored Peći mučio se da napiše letak po šemi koju je, kao obaveznu, s robije doneo njegov drug Radovan Vuković. Ni sam nije bio načisto šta hoće. Na primer, kao studentu u Skoplju veoma mu se svideo luksuzni časopis beogradskih nadrealista. Izgledao mu je gotovo kao opozicija. Poziv na pobunu!

A kad je postao vernik koji će se zadržati držati svoje vere, čak i kad njeni prvosveštenici počnu da prave taktičke kalkulacije, biće mu, recimo, dovoljno da u novinama pročita kako je Vladimir Nazor dočekao kralja u Zagrebu, da ga zanavek otpiše i prestane da čita, iako mu se najviše dopadala upravo njegova poezija. Na Filozofskom fakultetu u Skoplju došao je prvi put u dodir s marksističkom literaturom i odmah, zbog političke aktivnosti, izgubio stipendiju. Izdržavao se davanjem časova. Jedan je od inicijatora almanaha *1930. na Jugu*, u kome je štampao pesmu *Ruke zbog kojih patim*. Sa Kočom Racinom dopisivao se još dok je ovaj bio u Velesu, a kad je došao u Skoplje, zajedno su stanovali, umnožavali i rasparčavali ilegalnu literaturu. Posle Racinovog hapšenja, policija ga prati u stopu, privodi, uzima mu otiske prstiju,

zavodi ga u kartoteku i suočava sa već satrvenim Racinom. Prethodno je putovao u Zagreb da se upozna sa Augustom Cesarcem i Stevanom Galogažom.

Izgubio je mesto korektora sa skraćenim radnim vremenom i prognan je u metohijsko selo Dubrava, gde mu je živela porodica. Zakratko je postavljen za gimnazijskog profesora u Skoplju i po kazni premešten u Zaječar. Pod svojim imenom ili pod različitim pseudonimima objavljivao je pesme, članke i reportaže u velikom broju desnih i levih listova i časopisa.

Onda se početkom septembra 1935. obreo u Beogradu. Četiri i po meseca je radio šesnaest sati dnevno kao vaspitač privatne gimnazije *Prosveta* i tri meseca kao korektor vladinog lista *Vreme*. Partijsko zaduženje mu je bilo da piše antifašističke letke i proglase. Ono što nigde drugde nije mogao naći, ni napisati, govorio je na poznatim tribinama u Fizičkoj sali Pravnog fakulteta, na kojima je bila vrlo liberalna „profesorska cenzura“.

Zbog otvorenog tuberkuloznog procesa šest meseci je ležao na grudnom odeljenju državne bolnice i u sanatorijumu na Fruškoj gori. Od toga se tada s malim izuzecima umiralo, a on je bolesničku negu iskoristio da pripremi zbirku pesama *Pesnica*. Međutim, policija je u banjalučkoj štampariji preventivno zaplenila i rasturila slog. Slično se desilo i s drugom Zogovićevom zbirkom *Plameni golubovi*.

U sarajevskom časopisu *Brazda* Radovan Zogović je februara 1936. godine napisao: „U sredini u kojoj se rađa socijalna književnost, šireno je, poslije jednog simpatičnog i korisnog stvaranja napredne literature, mišljenje da je literarni rad drugostepeni društveni rad i da su ljudi koji ga obavljaju neozbiljni i čudaci (‘pjesnici’). Da je književnost danas, kada je društvo palo sa šestog kata na beton, iluzorna kao društveno sredstvo i da literaturu treba da stvaraju

bogomdani i odjednom gotovi talenti i geniji, a da mi takvih nemamo, te da ih ne treba ni stvarati. Ljudi koji tako misle, misle kao i sve one naše vladike, baruni, banovi i austrijski generali, koji su književni rad proglašavali i smatrali samo svojim, ne i narodnim pravom.“

Nije bio jedini koji je verovao da je rangiranje pisaca prema talentu prevaziđeno i mrsko nasleđe buržoaskog društva. Kao, uostalom, i vrednovanje ljudi prema socijalnom poreklu i imovnom stanju!

Zogović je tu, razume se, svoje ubojite strele uperio pravo u Miroslava Krležu. Duboko razočaran zbog njegovih učestalih dilema oko smisla angažovane proleterske literature, on je tim tekstom prvi prekršio primirje, koje je prethodno isposlovala Partija – uz izvinjenje Krleži – i najavio drugi deo Sukoba na književnoj levlci. To je učinio vrlo obazrivo i ne previše direktno, poštujući direktivu ondašnjeg generalnog sekretara KPJ Milana Gorkića da je za nas Krleža nešto „više i važnije, nego Gorki za Ruse, i Barbis za Francuze“.

„Ta socijalna literatura jako je podsjećala na Krležinu, iz dvadesetih godina“, rekao mi je 1981. godine Radovan Zogović. „Iako smo mi od njega očekivali podršku i zaštitu, nisam smatrao da ne treba da nas kritikuje. Ali dobronamjerno, kao što je Gorki kritikovao mlade pisce. Kad sam poslije razmišljao o psihološkim osnovama Krležine nestrpljivosti prema nama, a ona je sigurno postojala, uvijek sam stizao do Marksove misli da epigoni najbolje razotkrivaju slabosti svojih učitelja. Zato je Marks pisao da nije marksista! Zato se Krleža više plašio sebe, nego naših početničkih radova. Radi terminološke tačnosti, valja reći da se mi, lijevi pisci, od sredine tridesetih godina nazivamo ređe socijalnim piscima, a češće novim realistima. Mada još nijesam bio skrenuo pažnju na sebe, prvu Krležinu kritiku socijalne

literature doživio sam kao mučno iznenađenje. Smatrao sam ga predvodnikom cijele prokomunističke kulture. Kad sam, osobito u vrijeme pokretanja časopisa *Pečat*, i ja došao na tapet, nikakvog iznenađenja više nije bilo. Čovjek se osjećao česticom velikog pokreta, pa je svaku muku preživljavao lakše i razumnije. To što se desilo 1939. godine ne smatram nikakvim sukobom na lijevici, već borbom partijaca i Partije sa revizionizmom, koji je došao do najvećeg izraza u Krležinom časopisu *Pečat*. Partije – zato što je ona rukovodila odbranom socijalnih pisaca, komunista, pa i KPJ. *Pečat* je istupio s krajnje pesimističkom perspektivom daljeg razvitka tadašnje svjetske situacije. Krleža je tvrdio da više nema nikog ko će 'aždaji' (fašizmu) stucati glavu, napadao Partiju zbog učešća u borbi oko Konkordata, nazivajući je 'smiješnim ripidijadama', jer su popovi i vladike prvi pokrenuli tu akciju. Komunistima je zamjerao i zbog borbe protiv Ljotićevog fašističkog pokreta, kad je u jednom momentu, zbog sukoba Stojadinović–Ljotić, bila prilika da se Ljotiću zada odlučujući udarac. Četvorica stalnih saradnika *Pečata* objavljivali su duge tekstove s 'popravljanjem' dijalektičkog materijalizma, s 'popravljanjem' Marksovih pogriješaka u ocjeni 1848. godine i s intuitivističko-frojdističkim tumačenjima književnih djela. Nama, lijevim piscima, preporučeno je uzdržavanje od polemike. Centralni komitet je trebalo da pokuša da o svemu razgovara s Krležom. Predlagano mu je da prekine napade ili da obustavi časopis. Međutim, razgovori, iako je bilo nekog polupristajanja na drugu soluciju, praktično ničemu nijesu vodili i KPJ i lijevi književni radnici otpočeli su s odgovorima.“

Još je Nušić zavadio Zogovića i Krležu. Neposredan povod bio je nekrolog koji je povodom smrti Maksima Gorkog, na molbu redakcije *Naše stvarnosti*, napisao Branislav Nušić.

Naime, taj časopis je pokrenut u Beogradu u duhu politike širokog okupljanja Narodnog fronta, proklamovane na Sedmom kongresu Kominterne. Glavni urednik je bio Aleksandar Vučo, a partijski komesar Radovan Zogović. Nušić je bio jedan od mnogih građanskih pisaca čije je književno delo Partija želela da prisvoji, pridobivši ih za njene akcije i istupe. *Naša stvarnost* mu se dostojno odužila, kad je umro, s desetak priloga o veličini njegovog dela. To je toliko razbesnelo Krležu, gotovo patološki iskompleksiranog prema svakom popularnom, narodnom piscu, da je osuo paljbu na „kvazimarksiste“ koji se usuđuju da jednog „lakrdijaša“ (Nušića) povezuju s Gorkim.

Neobjašnjivo lako Radovan Zogović je postao glavni kulturni poverenik Partije u Beogradu. Pozvao ga je Radovan Vuković da pomogne u pokretanju jednog levog sindikalnog lista, a *NIN*, u kome je sarađivao, poslao mu je sto dvadeset dinara za kartu Zaječar–Beograd. Zatekao je zabranjeni *NIN*, a od novog lista nije bilo ništa.

Došao je u kontakt s jednim od urednika *NIN-a*, kompozitorom Vojislavom Vučkovićem, koji se nije nimalo obazirao na uzdahe Isidore Sekulić („Stavite mu periku, imaćemo Mocarta“), nego je imao opsesiju da stvori posebnu marksističku muziku. Po definiciji tvorca „teorije odraza“ Todora Pavlova, ona je subjektivno odražavala objektivne predmete. Na tekst Zogovićeve pesme *Golubovi* Vučković je komponovao muziku i ona je izvedena na Međunarodnom muzičkom festivalu u Londonu 1937. godine.

Pitao sam Radovana Zogovića kako se osećao u Beogradu u društvu pretežno nadrealista i salonskih komunista, pogotovu što je Miloš Crnjanski na primerima nekih od njih dokazivao da je komunizam razbibriga i sitna zanimacija buržujске dece:

„Termin 'salonski komunisti', želeći da omalovaži sam marksistički pokret u nas, upotrebljavala je i policija, a ponekad i njoj idejno bliski pisci i publicisti, pa ga zato ja nijesam podnosio i ne pamtim da sam ga ikad upotrebio. Šestojanuarska diktatura je pogodila sve, osim visokog činovništva, generala i policije. U svim slojevima je došlo do izvjesnog otpora i pošto je KPJ bila jedina snaga koja se faktički borila, to je ljude sigurno privlačilo. Dakako bilo je i određene romantike, magične draži tajanstvenog i ilegalnog okupljanja. Upoznao sam svega dvojicu ili trojicu 'marksista' iz buržoaske sredine za koje bih bez kolebanja mogao reći: salonski komunist. Jednome od njih, doktoru nauka i sinu uticajnog oca, predložili smo da, radi kamuflaže, kao glavni urednik potpisuje omladinski list koji smo pokretali. Poslije dvodnevnog razmišljanja, odgovorio je: prvi broj će potpisati, a dalje neće, jer mu ne da vjerenica. One druge intelektualce iz srednje i krupne, mahom finansijski posrnule buržoazije, s kojima sam kontaktirao i radio, teško bih, bez velike ograde, nazvao salonskim komunistima. Drukčije mi se učinio samo Dušan Matić: primljen je u KPJ i već na drugom ili trećem sastanku je istupio. Rekao je da će Partiji više 'spolja' koristiti. Vučo je bio dobar čovjek i s njim je lako bilo biti prijatelj i saradnik. Dok je Marko Ristić bio u *Našoj stvarnosti* imao sam i s njim više nego korektan odnos. Nadrealisti, recimo, nikako nisu podnosili Vojislava Vučkovića i Jovana Popovića, koji su takođe dolazili iz viših krugova. U njima su videli konkurenciju pred lijevom silom koja je nezadrživo nastupala i hteli su unapred privilegije i prvenstvo. Kad sam došao u Beograd, nadrealistička grupa se već bila raspala i ako bi se, poslije trideset osme, pred Vučom, Matićem ili Davičom, greškom nekom omaklo da kaže 'vi nadrealisti' – oni bi se smrtno uvredili: 'Pa dokle ćete nas gnjaviti zbog mladalačkih gluposti?'